

Andreja Rafaelič

HITRA OCENA POTREB IN STORITEV ZA NAČRTOVANJE DEZINSTITUCIONALIZACIJE

Članek poskuša sistematično kronološko analizirati dosedanje raziskave, ki so bile v socialnem delu izvedene na področju dezinstitutionalizacije in so pripomogle k razvoju hitre ocene potreb in storitev. Povzemamo izročilo akcijskega raziskovanja v socialnem delu, ki je bilo pomembno za razvoj te metode v Sloveniji. Razvoj akcijskega raziskovanja in hitre ocene potreb in storitev v Sloveniji smo razdelili v štiri faze: (1) začetki akcijskega raziskovanja z socioterapevtskimi projekti, (2) razvijanje metodologije akcijskega raziskovanja, (3) uveljavljanje sistemskih sprememb z akcijskim raziskovanjem in (4) vzpostavljanje dolgotrajne oskrbe in aktivistično raziskovanje. Metoda hitre ocene potreb in storitev, kot smo jo razvili v Sloveniji, je pomembna predusem zato, ker nam omogoča raziskovanje in načrtovanje dezinstitutionalizacije. Ker je Slovenija tik pred sistematičnim pristopom k dezinstitutionalizaciji, je še posebej pomembno, da se njenega raziskovanja lotimo načrtno in sistematično, a hkrati tudi hitro in razvojno.

Ključne besede: akcijsko raziskovanje, aktivistično raziskovanje, participacija, socialno skrbstvo.

Dr. Andreja Rafaelič je asistentka na Fakulteti za socialno delo. Kontakt: andreja.rafaelic@fsd.uni-lj.si.

RAPID ASSESSMENT AND RESPONSE FOR DEINSTITUTIONALISATION PLANNING

The aim of the article is to systematically and chronologically analyse research that has been done in social work on deinstitutionalisation and that contributed to the development of the rapid assessment and response method (RAR). The heritage of action research in social work that contributed to the development of the RAR in Slovenia, is summarised. The development of action research and RAR in Slovenia has been divided into four phases: (1) the beginnings of action research with the socio-therapeutic projects, (2) the development of the methodology of action research, (3) implementation of social care system and (4) the development of long-term care and activism research. The RAR, as it was developed in Slovenia, is at the moment a very important tool because it enables research and also deinstitutionalisation planning. Slovenia is set to introduce the systematic implementation of deinstitutionalisation therefore it is especially important to have a good and systematic research plan, but also to be able to do it quickly and with focus on development.

Keywords: action research, activism research, participation, social care.

Andreja Rafaelič, PhD, is an Assistant at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. Contact: andreja.rafaelic@fsd.uni-lj.si.

Besedilo je nastajalo ob predelavi priročnika za izdelavo hitre ocene potreb in storitev za načrtovanje dezinstitutionalizacije (Flaker *et al.* 2015 a). Besedilo je poskus sistematične kronološke analize dosedanjih raziskav, ki smo jih v socialnem delu izvedli na področju dezinstitutionalizacije in so pripomogle k razvoju hitre ocene potreb in storitev. V njem v prvem delu poskušamo povzeti izročilo akcijskega raziskovanja v socialnem delu, ki je pomembno za razvoj te metode v Sloveniji, v drugem delu pa analiziramo akcijske raziskave, ki smo jih izvedli v Sloveniji in ki so bistveno pripomogle k razvoju metode hitre ocene potreb in storitev, kot jo poznamo danes, in so bile na praktični ravni povezane z dezinstitutionalizacijo.¹

Hitra ocena potreb in storitev

Hitra ocena potreb in storitev (ang. *rapid assessment and response*) je metoda raziskovanja potreb ljudi in potrebnih storitev oziroma odgovorov, ki so jih na področju drog in dela z ljudmi s HIV-om razvili na Imperial College School of Medicine v Londonu s podporo Svetovne zdravstvene organizacije (Stimson *et al.* 1998). Omogoča nam, da v kratkem času ugotovimo

¹ Zavedamo se, da v analizo nismo zajeli vseh akcijskih raziskav, ki so bile izvedene v Sloveniji. Izbrali smo le tiste, ki so bile pomembni mejniki za razvoj metode hitra ocena potreb in storitev in so hkrati povzročile spremembe v socialnem varstvu v smeri dezinstitutionalizacije. V na Fakulteti za socialno delo smo izvedli še številne druge akcijske raziskave, ki jih v tem članku nismo analizirali, s tem pa nikakor ne želimo zmanjšati njihove vrednosti in njihovega prispevka k razvoju tako akcijskega raziskovanja kot socialnega dela in varstva.

stopnjo in naravo potreb ljudi v skupnosti in vzpostavimo odgovore nanje. Pri tem pa je pomembno, da ne gre zgolj za raziskovanje, ampak hkrati tudi za spodbujanje akterjev k temu, da začnejo oblikovati in vzpostavljati odgovore v lokalni skupnosti (*ibid.*).

Pri hitri oceni gre torej za to, da v čim krajšem času pridobimo čim več različnih vrst podatkov, potem pa jih med seboj primerjamo in preverjamo. Pri tem poskušamo biti čim bolj praktični in pragmatični. Na podlagi podatkov, ki jih dobimo, načrtujemo potrebne odgovore in jih začnemo uresničevati v praksi. Pri hitri oceni gre vedno tudi za akcijsko raziskovanje, saj raziskovalci vedno sodelujemo tudi pri akciji – načrtovanju in vzpostavljanju novih odgovorov v skupnosti.

Akcijsko raziskovanje

Pojem akcijskega raziskovanja večinoma povezujemo s socialnim psihologom Kurtom Lewinom (Mesec 1993)², ki pravi, da ima znanost tudi praktično funkcijo in ni zgolj v funkciji proizvodnje znanja samega po sebi. Njegovo izročilo temelji na prepričanju, da z akcijo spreminjamo doživljanje in zaznavanje okolice. Zato se tudi zavzema za preizkušanje oziroma eksperimentiranje v naravnih razmerah, v katerih lahko akcije preizkusimo in ugotovimo njihovo učinkovitost. Akcijsko raziskovanje definira kot družbeno upravljanje ali inženirstvo, kot nekakšno primerjalno raziskovanje razmer in učinkov različnih družbenih akcij ter kot raziskovanje, ki vodi v družbene akcije (Mesec 1993, 1994: 3–4).

Po Lewinu je torej akcijsko raziskovanje kakršnokoli raziskovanje, ki kakorkoli spremeni družbo, bodisi s samim raziskovanjem bodisi s tem, da spodbudi družbene akcije. Je raziskovanje, ki poskuša proizvajati znanje, teorijo, hkrati pa tudi spodbuditi spremembe v družbi, skupnosti.

V socialnem delu je praktični vidik raziskovanja še posebej pomemben, ker je treba v ospredje postaviti vprašanje izboljšanja vsakdanjega življenja ljudi. Kljub temu pa je nujno, da hkrati ustvarjamo teoretsko znanje in znanje o raziskovanju³.

Podobno kot za socialno delo je za akcijsko raziskovanje pomembno, da povezuje teorijo s prakso in prakso s teorijo. Teorija sama po sebi ne povzroči sprememb v družbi, akcija pa je brez teorije zgolj zdravorazumsko ravnanje (Gustavsen 2001). Teorije v akcijskem raziskovanju uporabimo zato, da testiramo določene ideje, z njimi ustvarjamo nove asociacije in na sploh obogatimo misli in akcije, ki jih izpeljemo (Shotter 1993).

Carr in Kemmis (1986) poudarjata, da gre pri akcijskem raziskovanju za skupinsko odločanje in skupinsko delovanje (skupinska dinamika), vendar dodajata, da to odločanje deluje v smeri družbenih sprememb in da so člani akcijsko-raziskovalne skupine zavezani k temu, da bodo izvedli akcijo, ki bo te odločitve tudi uveljavila.

Pri akcijskem raziskovanju je torej pomembno tudi kolektivno delovanje, ki omogoča skupno uresničevanje ciljev oziroma sprememb. Z akcijskim raziskovanjem načrtno spreminjamo skupnosti po navadi v smeri bolj demokratičnega odločanja, ki ustvarja nove priložnosti za kolektivne akcije (Glassman *et al.* 2012). Dialoškost akcijskega raziskovanja omogoči to, da raziskovalci niso višja avtoriteta, ampak eden izmed akterjev uveljavljanja sprememb. Raziskovalci so lahko tisti, ki ustvarjajo razmere za demokratičen dialog in ustvarjanje antiavtoritativnih sprememb v družbi.

Akcijsko raziskovanje v socialnem delu raziskuje načine in uveljavlja, kako naj raziskovalci, praktiki in uporabniki skupaj oblikujejo odgovore, ki bodo vpeljali spremembe v vsakdanjem

² Čeprav termin večinoma povezujemo z Lewinom, bi se težko strinjali s tem, da je prav on izumitelj akcijskega raziskovanja. Akcijsko raziskovanje kot način organizacije raziskovalnega dela je izročilo delovanja tako Lewinovih kolegov kot družbenih gibanj, različnih aktivistov, skupnosti in drugih akademikov (Glassman *et al.* 2012). Kot bomo videli pozneje, je podobno tudi v Sloveniji akcijsko raziskovanje, kot ga poznamo, nastajalo z različnimi raziskavami, akcijami in delom različnih skupin raziskovalcev, praktikov, študentov, uporabnikov in aktivistov.

³ Pri raziskovanju dezinstucionalizacije v slovenskem prostoru je to še toliko pomembnejše, saj pri njem ni dovolj, da samo raziskujemo, ampak moramo hkrati tudi ustvarjati znanje, tehnologijo raziskovanja dezinstucionalizacije.

življenju in socialnem statusu ljudi, ki so zaradi kakršnikoli razlogov izključeni (Hart, Bond 1995).

Če povzamemo, je akcijsko raziskovanje demokratičen in antiavtoritaran način raziskovanja, saj tako pri raziskovanju kot pri izvajanju družbenih sprememb sodelujejo raziskovalci in tisti, ki jih raziskujemo. Poudarja pomen skupinske dinamike, skupnega odločanja, dialoščnosti in kolektivnosti pri raziskovanju. Akcijsko raziskovanje v nasprotju s pozitivistično znanostjo spremembe na različnih ravneh družbenega in posameznikovega življenja zares spodbuja in poskuša izvesti, na pa da jih zgolj predlaga. Za socialno delo je akcijsko raziskovanje eden izmed načinov, kako v ustvarjanje znanja vključiti ljudi, ki so zaradi različnih družbenih okoliščin izključeni, in jim hkrati povrniti nekatere cenjene družbene vloge.

Za socialno delo so pomembne tudi ideje o akcijskem raziskovanju in gibanja, ki so jih v sedemdesetih letih 20. stoletja razvili v tako imenovanih državah v razvoju, predvsem v Južni Ameriki (Bonfil 1970, Warman *et al.* 1970, Freire 1970, Stevenhagen 1971, De Silva *et al.* 1979, Fals Borda 1979, Swantz 1986). Participacijsko akcijsko raziskovanje temelji predvsem na dveh predpostavkah, in sicer, usmerjeno mora biti v emancipacijo ljudi, ki so zatirani (Fals Borda 2001), ljudje, ki so v njem udeleženi, pa morajo imeti pravico do sodelovanja pri produkciji znanja, ki neposredno vpliva na njihovo življenje (Smith 1997).

Fals Borda (1997, 2001) piše o akcijskem raziskovanju kot o eksistencialni nuji⁴ raziskovalca in znanstvenika, ki si ne želi biti v službi zatiranja. Če želimo kot raziskovalci razvijati in demokratizirati odločanje, si moramo prizadevati za razvijanje kompleksa vrednot in stališč, ki dajejo vrednost vsakdanjemu življenju ljudi. Akcijsko raziskovanje torej ni zgolj iskanje in ustvarjanje novega znanja, ampak je tudi transformacija posameznikovih stališč in vrednot, osebnosti in kulture. Da bi intelektualec, znanstvenik to dosegel, se mora povezati z ljudmi in vzpostaviti dialog. Zdi se, da so naravni rezultat takega raziskovanja socialna, politična in kulturna gibanja.

Akcijsko raziskovanje si mora torej prizadevati za emancipacijo ljudi, ustvarja emancipacijski etos, ki povezuje intelektualce in ljudi, s katerimi raziskujemo – v socialnem delu so to tako uporabniki kot strokovnjaki praktiki. Tak način raziskovanja postavi raziskovalca, znanstvenika pred nov intelektualni izziv, in sicer pred konstrukcijo praktične in moralne znanosti, ki bo v službi ljudi in bo spodbujala participacijsko (direktno⁵) demokracijo, ki bo delovala od spodaj navzgor (*bottom up*) (Fals Borda 2001).

Raziskovanje torej ne more biti namenjeno razvijanju znanosti same po sebi, ampak, kot meni Urek (2005), mora izboljšati kakovost življenja ljudi, uporabnikov, in krepiti njihovo moč. Naloga raziskovalca pa je, da ustvari razmere, da lahko raziskovanje tako poteka.

Razvoj akcijskega raziskovanja v socialnem delu v Sloveniji

Razvoj akcijskega raziskovanja v socialnem delu lahko po eni strani razumemo kot razvoj raziskovanja v socialnem delu (Stritih, Mesec 1977, 1979, Adam 1982, Stritih *et al.* 1980, Dekleva *et al.* 1982, Flaker *et al.* 1987, Mesec 1990, 1993, Flaker 1990), po drugi strani pa tudi kot tip družbenega gibanja za avtonomijo družbenega in akademskega prostora (Čeplak, Ule 2013).

⁴ Nuja raziskovalca je, da se odpove akademski aroganci in razvija filozofijo življenja, ki jo v sedemdesetih letih 20. stoletja v Južni Ameriki poimenujejo *vivencia* (*life experience*). *Vivencia* pomeni, da do drugih pristopamo empatično in da vse, ki sodelujejo pri participacijskem raziskovanju, dojemamo kot subjekte, ki razmišljajo in čutijo. Tak pristop do soljudi nam omogoči, da slišimo vsakogar, ki sodeluje pri participacijskem raziskovanju, da lahko razumemo njegovo intelektualno ozadje in skupaj ustvarimo sintakso znanja (Fals Borda 2001: 31).

⁵ Avtorji participacijskega akcijskega raziskovanja sicer pišejo predvsem o participacijski demokraciji, sami pa ji dodajamo pojem direktne demokracije, delno kot sinonim delno kot nadgradnjo. Direktna demokracija se je uveljavila predvsem v zasedbenih gibanjih po 15. oktobru 2011. Zasedbena gibanja so uveljavila dve ključni načeli, ki ju je smiselno uporabiti tudi pri akcijskem raziskovanju: to sta direktna demokracija in demokracija direktne akcije. Direktna demokracija podobno kot participacijska demokracija deluje od spodaj navzgor in zagotovi, da se slišali vsak glas ne glede na moč človeka in vloge, ki jo ima. Demokracija direktne akcije pomeni, da se skupina ljudi odloči za akcijo, ki opozori na določeno vprašanje, predlaga in izvede alternativo obstoječemu stanju. Praktično to pomeni, da človek pove, kaj bi delal, in prosi druge, da mu pomagajo to izpeljati.

Nekateri povezujejo razvoj akcijskega raziskovanja s kritiko psihologije (Flaker 2012 a: 13–30)⁶, predvsem pa bi lahko rekli, da je šlo pri tem za kritiko pozitivizma v raziskovanju in znanosti na sploh. Stritih, Mesec, Čačinovič Vogrinčič in Flaker so prepoznali epistemološke in emancipatorske učinke akcijskega in kvalitativnega raziskovanja in prednosti skupinske dinamike pri delu z uporabniki socialnega dela.

Akademski kritiki pozitivizma je našla svojo znanstveno bazo v socialnem delu in akcijskem raziskovanju, praktično pa prav v razvoju prostovoljnega dela, premiku moči k uporabnikom, v preoblikovanju totalnih ustanov in dezinstucionalizaciji. Razvoj akcijskega raziskovanja v socialnem delu se v številnih pogledih prekriva z zgodovino slovenske dezinstucionalizacije. Za prvo akcijsko raziskavo v Sloveniji imamo lahko eksperiment v Logatcu (Skalar 1973).

Prvi akcijskoraziskovalni projekt v socialnem delu je bila kolonija na Rakitni (Stritih, Mesec 1977). Mesec (1990) ugotavlja, da je bila to tako raziskovalna in strokovna kot moralna inovacija na področju nekdanje Jugoslavije. Kolonija na Rakitni je bila med začetniki prostovoljnega dela, skupinskega dela in skupinske dinamike, v metodološkem pogledu pa je razvila akcijsko raziskovanje, ki je temeljilo na sproti refleksiji o delu in dinamiki, kolonija je razvila participacijsko raziskovanje, ki je temeljilo na praktičnih in spoznavnih ciljih.

Če pogledamo na kolonijo na Rakitni z današnje perspektive, se zdi, da so se je lotili zelo zmedeno in nesistematično. Za raziskavo kot tako so imeli pripravljenih kar nekaj metod, tehnik in merskih inštrumentov, vendar jih niso uporabili. Niso imeli dnevniških zapisov iz kolonije, zapisnikov sestankov. Raziskovalno poročilo (Stritih, Mesec 1977) pa nam kljub temu da dober vpogled v dogajanje na taboru, saj je to omogočila uporaba kvalitativne metodologije. Dobimo vpogled v majhne dogodke in stvari, ki so se dogajale posameznikom, manj pa zvemo o tem, kakšni so bili učinki kolonije na otroke, prostovoljce ali strokovnjake. Brez dvoma je bil tabor inovacija, iz katere smo se veliko naučili o skupinski dinamiki, kako organizirati antiavtoritarne tabore in kako na demokratičen način voditi kolonije. Poleg tega, da je bila kolonija inovacija, je dala prednost razvoju teoretskega in praktičnega znanja o vzgoji, terapevtskem delu in uvajanju inovacij pred sistematično evalvacijo učinkov kolonije.

Kar zadeva hitro oceno, kot smo jo razvili do danes, lahko glede na poročilo sklepamo, da so raziskovalci uporabili tisto gradivo, ki so ga imeli na voljo, mu priključili osebno znanje in poskusili na objektivni način analizirati subjektivno percepcijo. Niso uporabili ali izumili novih merskih inštrumentov, ki bi jim po koloniji lahko omogočili sistematično analizo učinkov, ampak so uporabili to, kar je bilo pri roki.

Za našo razpravo je pomembna zagovorniška vloga raziskovalca. Raziskovalci so občinstvu (na prvi koloniji, na primer, zaposlenim zdravilišču) pojasnjevali, kaj delajo, kaj je antiavtoritarna vzgoja, in jih poskušali prepričati v smisel takega početja. To se je pokazalo še za toliko pomembnejše na poznejših kolonijah (Mesec 1990). Udeleženci kolonije so se bili prisiljeni organizirati in najti način, kako komunicirati z okolico in skupnostjo, ki je nasprotovala njihovemu početju.

Kolonija na Rakitni je bila hkrati tudi izkušnja in ustvarjanje znanja o tem, kako delati v akcijskoraziskovalni skupini, ki je sestavljena iz ljudi z zelo različnimi znanji in potenciali. Raziskovalno skupino so sestavljali: strokovnjaki s področja socialnega dela, zdravstva in vzgoje, prostovoljci, ki so bili večinoma študentje filozofske fakultete, in otroci, ki so bili udeleženci tabora in so pripomogli k refleksiji o skupnem dogajanju. Težko bi govorili o sestavi tima, kot temu pravijo Stimson *et al.* (1998), ki ima različna znanja in spretnosti, glede na katera si njegovi člani razdelijo naloge. Kljub temu lahko rečemo, da je bil to poskus sestave tima, kjer so imeli vsi priložnost na demokratičen način prispevati svoje znanje in izkušnje. Posebna inovacija je bilo tudi dejstvo, da so uporabniki, otroci, sodelovali pri raziskovanju in niso bili zgolj objekti opazovanja raziskovalcev.

⁶ Velik del učiteljev in asistentov na takratni Višji šoli za socialne delavce so bili psihologi, ki so »dezertirali« iz psihologije, jo delno kritizirali in razvili socialno delo pa tudi akcijsko raziskovanje (Bernard Stritih, Gabi Čačinovič Vogrinčič, Blaž Mesec, Vito Flaker).

Če povzamemo, bi lahko rekli, da je bil začetek akcijskega raziskovanja v socialnem delu zelo ploden. K razvoju raziskovanja je prispeval štiri ključne stvari, o katerih pišejo tudi Stimson *et al.* (1998), v priročniku o hitri oceni, in sicer: (1) uporabo podatkov in gradiva, ki ga imamo na voljo, in njihovo hitro obdelavo; (2) zagovorniško vlogo raziskovalne skupine; (3) povezovanje in sodelovanje s skupnostjo in drugimi akterji v okolici; (4) prednost ustvarjanja praktičnega znanja in odgovorov. Temu lahko dodamo še prispevek k sodelovanju uporabnikov pri raziskovanju, o katerem govorijo utemeljitelji participacijskega akcijskega raziskovanja in uporabniška gibanja.

Na izročilu rakitniških kolonij je temeljil tudi projekt Štepanjsko naselje oziroma delo v taborniškem odredu Črni mrav (Šuštaršič *et al.* 1977, Stritih, Mesec 1979). Namen projekta je bil raziskati krajevno skupnost Štepanjsko naselje, poiskati možnosti za zadovoljevanje potreb prebivalstva, aktivirati iniciative in potenciale posameznikov in institucije, ustvariti skupinsko kohezijo, preprečiti subkulture, segregacijo in stereotipe, zmanjšati prikrajšanost in konflikte (Stritih, Mesec 1979). Raziskava in delo z otroki v Črnem mravu nista odgovorila na ta vprašanja, sta pa bila nepričakovana učinka raziskovanja vpliv taborniških dejavnosti na otroke, ki so je vključevali v delovanje Črnega mrava, in raziskovanje težavnosti in konfliktnosti vpeljevanja inovacij.

Presežek tega projekta, kar zadeva akcijo bolj kot raziskavo, je bil prav v tem, da je temeljil na omejitvah kolonij na Rakitni. Te so bile nekako segregirane, tako prostorsko kot glede na skupino otrok, ki so se tabora udeležili. Delo s taborniki je potekalo v povezavi s skupnostjo, tam, kjer so otroci živeli, in potekalo vse leto, rakitniške kolonije pa so potekale samo na Rakitni. Omejitev rakitniških kolonij je bila tudi v tem, da je vključevala samo otroke, ki so imeli nalepko osebnostnih motenj. Četudi je bil namen dela s taborniki vključevanje teh otrok, je bilo pomembno, da ti niso bili ločeni od drugih otrok pri odredu Črnega mrava, ki so sodelovali z njimi. Za razvoj hitre ocene je to pomemben napredek k temu, da je treba iskati odgovore tam, kjer otroci, ljudje, uporabniki živijo, in ne v ločenih posebnih okoljih, ki bi bila namenjena samo določenim kategorijam ljudi.

Raziskovalci so se vključili v taborniški odred in ustanovili svojo četo v osnovni šoli v Štepanjskem naselju. Akcijskoraziskovalna skupina je bila sestavljena iz raziskovalcev (ki so se sicer vključili v delovanje odreda in postali taborniki) in prostovoljcev. Ti so se sicer sestajali in poskušali sproti analizirati delo, redkeje pa so se sestankov udeleževali drugi taborniki in vodstvo odreda (Mesec 1980, Mesec, Stritih 1981).

Projekt Štepanjsko naselje še očitneje kot rakitniške kolonije pokaže na dve ključni značilnosti akcijskega raziskovanja, in sicer na pomen zagovorniške drže in angažiranosti ter na težavnost vpeljevanja inovacij, ki zahtevajo spremembe v delovanju obstoječega sistema (v tem primeru taborniške organizacije). Očitno je bilo, da so spremembe, ki jih je akcijskoraziskovalni projekt vnesel v taborniško organizacijo, pomenile veliko spremembo v dotedanjem delovanju organizacije (neavtoritarnost, rušenje hierarhij, odprava kazni). Take spremembe najpogosteje naletijo na odpor, še toliko več gneva si navadno prislužijo vodje projekta. Iz projekta Štepanjsko naselje se lahko naučimo, da je bolje iti v tak konflikt in se spoprijeti s situacijo kot pa poskušati iskati kompromisne rešitve. Pomembno je zagovarjati inovacijo, ki jo uvajamo. Očitno je namreč, da tistim, ki so zagovorniki obstoječe situacije, organizacije in sistema, tistim, ki želijo ohraniti *status quo*, ni treba narediti nič, zgolj nadaljevati ustaljeno delovanje. Tisti, ki vpeljujejo spremembe, pa se morajo srečevati s konflikti, dogovori in pogajanjem.

Drug akcijski projekt, ki smo ga izpeljali v socialnem delu, je bilo delo z otroki v krajevni skupnosti in šoli. Šlo je za delo z otroki na ploščadi⁷ in na osnovni šoli Danile Kumar (Stritih *et al.* 1980). Podobno kot njegovi predhodniki se je tudi ta projekt opiral na razgradnjo hierarhičnih odnosov med odraslimi in otroci, na enakovredne odnose in vzgojo za samoupravljanje.

Višja šola za socialno delo je v krajevni skupnosti organizirala delo z otroki na ploščadi in učno pomoč v osnovni šoli. Pri tem projektu je bilo očitno ključno to, da je hkrati vzpostavil

⁷ Ko omenjamo ploščad, govorimo o Glinščkovi ploščadi na obrobju Ljubljane. Ploščad obdajajo bloki, na njej pa se pogosto zadržujejo mladi, ki v blokih živijo.

praktično učenje za študente med študijem na višji šoli. To je razvidno iz dela poročila o projektu, ki opisuje organizacijo prakse in občutke študentov, ki so se igrali z otroki na ploščadi (Čačinovič Vogrinčič 1980).

Namen projekta je bil izboljšati ponudbo dejavnosti za otroke v krajevni skupnosti, spremeniti odnose na ploščadi v enakopravne in vključiti starše v dejavnosti, registrirati stanje skrbi za otroke, organizirati dejavnosti zanje in oceniti odziv sodelujočih na tako obliko dela.

Kar zadeva akcijsko raziskovanje in aktivno vključevanje vseh akterjev v raziskovanje, so nosilci sicer vzpostavili začetne stike s šolo in se dogovorili z njimi, da bodo pri njih in v krajevni skupnosti potekale te aktivnosti, vendar šole in učiteljev niso zares vključili v raziskovanje in akcijo (*ibid.* 1980). Zdi se, da jih je šola sicer tolerirala, vendar njeni strokovnjaki niso prevzeli novega načina dela oziroma se niso angažirano vključili v projekt. Akcija ni povzročila večjih konfliktov, morda zato, ker ni pretirano posegala v ustaljene vzorce delovanja šole kot institucije.

Kar zadeva hitro oceno, je bila akcija bolj vzpostavljanje odgovorov kot ocena potreb v skupnosti. Ni bilo povsem jasno, kaj so potrebe tiste skupnosti. Raziskovalci so sicer dobili nekaj namigov o tem, kaj skupnost potrebuje in kakšne odgovore pričakuje. Otroci in starši so gotovo nekaj pridobili s tem, ko so se prostovoljci prihajali igrati k njim na ploščadi, in ta odgovor na potrebo je bil očitno ustrezen, vendar je bil verjetno le eden izmed številnih drugih, ki bi jih ta skupnost potrebovala. Očitno je, da so starši poznali dejavnosti na ploščadi, da so bili z njimi precej zadovoljni, vendar, kot pišeta tudi Flaker (1980) in Milošević Arnold (1980), se starši niso bili pripravljene vključiti v aktivnosti ali sodelovati pri razvijanju novih.

Če pogledamo retrospektivno, bi lahko rekli, da ta raziskava priča o tem, da moramo nujno najprej oceniti potrebe skupnosti, če želimo zares vzpostaviti take odgovore, ki bodo po meri skupnosti privlačne za vso skupnost, ne zgolj za določeno skupino v njej.

Korak naprej od psihoterapevtskih projektov za otroke in mladostnike je bilo raziskovanje mladinskih delovnih brigad (Flaker, Pavlovič 1985) in mladostniških prestopniških združb (Dekleva *et al.* 1982). V nasprotju s prejšnjimi raziskavami sta imeli ti jasnejši raziskovalni načrt in način zbiranja podatkov. Avtorji raziskav so se opirali na dela Gillija (1972) in Freira (1970), se pravi na družbeno angažirano raziskovanje in dialoške pristope k raziskovanju. Obe raziskavi imata jasno zastavljeno raziskovalno metodologijo in vključujeta tudi zbiranje in analizo gradiva.

Mladostniške prestopniške združbe so raziskovali v dveh fazah (Dekleva *et al.* 1982). Najprej so naredili klasično kvantitativno raziskavo z anketami in ocenjevalnimi lestvicami in iskali statistično značilne podatke. Tej je sledil akcijski del raziskave. Kot meni Dekleva (*ibid.*: 63), je taka kombinacija obeh pristopov povečala možnosti celovitejšega interpretiranja pojava prestopniških združb.

Namen akcijskega dela raziskave je bil oblikovati modele dela z mladostniki v njihovem okolju, ki bi omogočali preseganje omejitev tedanjega socialnega skrbstva. To pomeni, da je bil njihov namen uvajanje inovacij na področju dela z mladostniki.

Osnovna shema raziskovanja je bilo opazovanje z udeležbo. Akcijskoraziskovalna skupina, ki so jo sestavljali raziskovalci, zaposleni v socialnem skrbstvu, in prostovoljci, je delala s štirimi mladostniškimi prestopniškimi združbami in poskušala to delo analizirati. Za to so imeli pripravljen inštrument, ki je bil nekakšen zapisnik srečanja, hkrati pa so z njim spremljali tudi skupinsko dinamiko pri delu z mladostniki.

Delo, ki ga je opravila akcijskoraziskovalna skupina, ni bilo samo skupinsko delo z mladostniki, temveč tudi delo s organizacijami, ki so se ukvarjale s temi mladostniki, predvsem centri za socialno delo. Potemtakem je bila raziskava namenjena tudi uveljavitvi sistemskih sprememb na področju socialnega varstva in delno sodstva. Iz raziskovalnega poročila je razvidno tudi, da so po koncu raziskave opravili sestanek oziroma posvet z akterji na področju dela z mladostniki (CSD, ZMPS). Za tega bi lahko rekli, da je bil nekakšen zametek načrtovalnih delavnic pri hitri oceni. Ko izvedemo hitro oceno, moramo svoje rezultate namreč predstaviti akterjem na raziskovalnem področju in skupaj z njimi načrtovati prihodnje akcije in vzpostavljanje odgovorov.

Namen raziskovanja mladinskih delovnih akcij je bil, da bi raziskali protislovja in probleme delovnih akcij, ki so bile tedaj v krizi, in jih preoblikovali (Flaker, Pavlovič 1985: 51). Raziskava, ki jo omenjena avtorja opisujeta v knjigi, je bila izvedena pred samo akcijo. Se pravi, najprej bi raziskali, kaj se na delovnih akcijah dogaja, zakaj so v krizi, temu pa bi sledila akcija. V naslednji sezoni delovnih akcij so izvedli eksperiment, ilustracije, zbrane v knjigi, pa so predstavili kot strip na posvetu, namenjenemu demokratizaciji mladinskih delovnih akcij. Iz raziskovalnega načrta Flakerja in Pavloviča (*ibid.*: 51–67) je razvidno tudi to, da sta si vnaprej postavila nekaj raziskovalnih vprašanj. Predvsem so ju zanimali: financiranje, priprava in organiziranje mladinskih delovnih akcij, kako bi vpeljava samoupravljanja pripomogla k izboljšanju akcij, zakaj se brigadirji odločijo, da gredo na akcije, in kako življenje na delovni akciji vpliva nanje, kakšni so dinamika skupnosti ter vodenje in vsebina mladinskih delovnih akcij.

Pregledala sta prejšnje raziskave, ki so jih izvedli na Hrvaškem in v Srbiji, in nazadnje uporabila tudi obstoječo statistiko. Takrat pa nista mogla narediti triangulacije ali križanja podatkov; obstoječo statistiko sta zgolj prikazala kot poglavje zase, ne da bi te podatke povezala z drugimi kvalitativnimi podatki.

Avtorja sta pripravila tudi širok inštrumentarij za zbiranje podatkov in tega so večinoma tudi uporabili pri poznejših raziskavah, v nasprotju z nekaterimi prejšnjimi. Ker so različni sodelavci v raziskavi zbirali podatke na zelo različne načine in mladinske delovne akcije še bolj različno analizirali, so na koncu pridobili zelo heterogeno gradivo. Iz vsega tega materiala sta Flaker in Pavlovič sestavila podobo tega, kako potekajo mladinske akcije, in poskusila odgovoriti na raziskovalna vprašanja.

Avtorja sta že pred raziskavo opravila nekaj pogovorov z nekaterimi izkušenimi brigadirji in vodji brigad. V jeziku hitre ocene bi tem osebam lahko rekli ključni sogovorniki. Še ena značilnost hitre ocene, ki sta jo uporabila Flaker in Pavlovič pri raziskovanju delovnih brigad, je bila ta, da sta hkrati začela s kabinetnim delom in terenskim raziskovanjem, čeprav se zdi, da bolj po naključju, zaradi stiske s časom. Kljub temu pa lahko domnevamo, da je to pokazalo na uporabnost takega načina organiziranja raziskovanja v socialnem delu.

Naslednja podobnost med hitro oceno in raziskavo o mladinskih delovnih akcijah je v tem, da sta avtorja gradivo, ki sta ga pridobila, matrično obdelala. Domnevamo, da te matrice niso bile tako kompleksne in med seboj povezane, kot so to zastavili Stimson *et al.* (1998). Lahko pa rečemo, da je bil to prvi korak k razmišljanju o tem, kako kompleksno gradivo kodirati po matrikah in iz njega sestaviti celotno sliko ter kako raznorodne podatke povezati med seboj.

Raziskovanje mladinskih delovnih akcij je bilo torej med bolj produktivnimi, kar zadeva razvijanje akcijskega raziskovanja in hitre ocene potreb v socialnem delu. Ta raziskava je postavila temelje za hitro oceno. Bila je prva raziskava, pri kateri so nosilci kot vodilo določili to, da je treba najprej narediti posnetek stanja in nato na tej podlagi izvesti akcijo. Organizacijo dela so zasnovali tako, da so različne faze raziskave potekale vzporedno, se pravi, da so hkrati obdelovali obstoječe gradivo in izvajali terensko delo. To je bil tudi začetek uporabe obstoječega gradiva in podatkov pri interpretiranju podatkov. Lahko bi dejali, da so bili začetni pogovori, ki so jih izvedli raziskovalci, predhodniki tako začetnega posvetovanja kot uveljavljanja ključnih sogovornikov pri akcijskem raziskovanju. Raziskovanje mladinskih delovnih akcij je bilo tudi podlaga za dezinstitutionalizacijo v Sloveniji. Leto po raziskavi je potekal eksperiment iz demokratizacije mladinskih delovnih akcij, potem pa so se razvili mladinski delovni tabori v Josipdolu in Hrastovcu.

Priročnik o hitri oceni potreb in storitev smo v Sloveniji vpeljali v okviru projekta Zmanjševanje povpraševanja po drogah. Takrat so Flaker *et al.* (1999 b) uporabili za raziskovanje uživanja drog priročnik Svetovne zdravstvene organizacije. Ključno za to raziskavo je bilo, da so v raziskovanje vključili uživalce drog ne samo kot sogovornike, ampak tudi kot člane raziskovalnega tima. Namen raziskave je bil ustvariti zemljevid uživanja drog v Sloveniji iz uporabniške perspektive (Flaker 2002 a, b). Po raziskavi je raziskovalni tim organiziral tudi načrtovalne delavnice, s tem pa pripomogel k nacionalnemu programu za področje drog.

V naslednji fazi akcijskega raziskovanja, ki jo bomo predstavili, smo se ukvarjali z razvijanjem dolgotrajne oskrbe in oskrbe v skupnosti. To je obdobje po letu 2000, ko smo v Sloveniji začeli odpirati bivalne enote zavodov, razvijati neposredno financiranje in ugotavljali potrebe prebivalstva po dolgotrajni oskrbi.

Prvi tak projekt⁸ je bila dezinstucionalizacija zavoda Hrastovec. O dogajanju v Hrastovcu delno priča knjiga *Vizija posebnih socialnovarstvenih zavodov* (Cizelj *et al.* 2004) in številne diplomske in specialistične naloge (npr. Podbevšek, Rauh 2004), poleg tega smo o zgodbi Hrastovca zvedeli veliko iz pripovedovanj akterjev preobrazbe Hrastovca (Vita Flakerja, Srečka Pavliča, Josipa Lukača, študentk, ki so mesec dni bivale v Hrastovcu, in drugih), nekaj pa tudi iz vizije, ki sta jo ob kandidaturi Vita Flakerja za direktorja zavoda pripravila Flaker in avtorica pričujočega besedila (Flaker, Rafaelič 2014).

Preobrazba Hrastovca je bila timsko zasnovan projekt dezinstucionalizacije te ustanove. Lahko bi rekli, da je šlo pri raziskavah, ki so spremljale ta projekt, bolj za evalvacijo akcije kot akcijsko raziskovanje. Hkrati pa lahko temu nasprotujemo, saj je šlo za nekakšne povratne zanke. Akcijo so njeni udeleženci spremljali, raziskovali, evalvirali, hkrati pa rezultati raziskovanja niso bili uporabljeni le za refleksijo o praksi, temveč tudi za spreminjanje načina dela in za razvoj strokovnosti v zavodu in so pripomogli k razvoju znanosti socialnega dela in procesov dezinstucionalizacije.

Ljudje, ki so raziskovali dogajanje v Hrastovcu, so bili bolj ali manj tudi sami akterji sprememb, ki so jih raziskovali. Nekateri so bili nosilci (del vodstva zavoda) dezinstucionalizacije v Hrastovcu, drugi so bili študentje prostovoljci in so bili seveda manj vključeni v preobrazbo Hrastovca, vendar so bili pomemben del sprememb in so pri njih tudi sodelovali. Pri hrastovski izkušnji smo dosegli ključen metodološki premik k še bolj participacijskemu raziskovanju in večjemu sodelovanju z udeležbo, ker so bili raziskovalci v akciji tisti ljudje, ki so bili del organizacije, ki so jo spreminjali. Šlo je za nekakšno raziskovanje od znotraj, saj so bili raziskovalci ljudje, ki so imeli izkušnjo s preoblikovanjem ustanov in so raziskovali sami sebe.

Izvajalci tega projekta so naredili velik preboj tudi s tem, da so pri raziskovanju veliko bolj poudarjali razvojno funkcijo. V raziskovanje so začeli vključevati akterje s terena in praktike, znanost socialnega dela je v resnici postala del prakse. Raziskovanje ni bilo več samo akademska stvar fakultet in inštitutov, ampak so se vanj aktivno vključili tudi praktiki, ne samo socialne delavke, ampak tudi ljudje z drugimi poklicnimi profili, ki dejalo v zavodih (medicinske sestre, specialni pedagogi, delovne terapevtke).

Rečemo lahko, da projekt dezinstucionalizacije Hrastovca ne pomeni toliko metodološkega preboja za samo akcijsko raziskovanje in hitro oceno, kolikor predstavlja velik preboj, kar zadeva povezovanje teorije in prakse; ne samo zato, ker je bil dekan Fakultete za socialno delo hkrati tudi strokovni vodja Hrastovca, temveč tudi zato, ker so akterji projekta vse metode, ki smo jih razvili v teoriji socialnega dela, preizkusili in razvili v praksi v Hrastovcu, potem pa pridobljeno praktično vednost prenesli nazaj v teorijo.

Približno ob istem času, kot je potekala dezinstucionalizacija v Hrastovcu, je Vera Grebenc (Grebenc 2005, Grebenc *et al.* 2005) raziskovala potrebe starih ljudi in žensk, ki doživljajo nasilje, v Ljubljani. Kar zadeva hitro oceno, bi lahko rekli, da je avtoričina doktorska disertacija najboljše in najbolj zaokroženo delo v Sloveniji o hitri oceni potreb in odgovorov nanje. Pri raziskavi je upoštevala smernice, ki jih ponujajo Stimson *et al.* (1998), pri raziskovanju, zastavitvi vzorca in zbiranju podatkov, pa je upoštevala ključne značilnosti hitre ocene. Za analizo podatkov

⁸ Projektu, ki smo ga tu poimenovali dezinstucionalizacija zavoda Hrastovec, težko rečemo raziskava. Šlo je bolj za akcijo, predvsem pa za projekt samega zavoda z namenom, da bi spremenil odnose in razselil svoje stanovalce. V članek smo ga umestili, ker so vzporedno z njim potekale številne manjše raziskave te akcije oziroma projekta, predvsem pa zato, ker je bil to eden izmed ključnih projektov za razvoj tehnologije in raziskovanja dezinstucionalizacije. Pri dezinstucionalizaciji Hrastovca je bil v ospredju projekt spreminjanja ustanove, pri katerem so pogosto uporabili raziskovalna orodja. Raziskovanje je bilo torej le orodje spreminjanja ustanove in ne glavni namen.

je pripravila matrico senzitivirajočih pojmov, ki so bili hkrati opomnik za pogovore. Matrica, ki jo je uporabila, »je praktično orodje, ki ga je mogoče uporabiti v različnih okoljih« (Grebenc 2005), za hiter popis potreb v določenem okolju, predvsem pa nam ponudi celovit pogled na lokalno okolje in potrebe ljudi, ki tam živijo. Čeprav Grebenc v svojo raziskavo ni vključila načrtovanja odgovorov in akcije, je bila njena raziskava popis potreb, ki so ga pozneje uporabili pri načrtovanju in vzpostavljanju odgovorov v Ljubljani, in hkrati dober temelj za argumente tistih, ki smo si prizadevali za spremembo socialnega varstva tako v Ljubljani kot na nacionalni ravni.

Kot velja za večino raziskav, ki smo se jih lotili v socialnem delu, je pomanjkljivost raziskave Vere Grebenc *et al.* (2005), da niso naredili tistega, kar v jeziku hitre ocene imenujemo »načrtovalne delavnice«. Načrtovalne delavnice so namenjene temu, da na njih različni akterji sprememb skupaj definirajo in določijo prioritete odgovorov in njihov način izvedbe. Hkrati pa jih lahko razumemo tudi kot način prilaščanja vizije sprememb. Pri vpeljevanju inovacij, zlasti pri zagonu procesa dezinstitutionalizacije, je pomembno, da akterji, deležniki dezinstitutionalizacije, ustvarijo skupno vizijo, se zavežejo procesu in, to je še pomembnejše, načrtujejo odgovore in korake za vzpostavljanje teh inovacij.

Doslej smo akcijsko raziskovanje vsaj delno prikazali tako, kot je kronološko potekalo. Temu pa težje sledimo, ko začnemo opisovati raziskovanje dolgotrajne oskrbe. Raziskave so namreč potekale vzporedno, pri nekaterih smo uporabili podatke iz drugih in jih dopolnili z novimi. Skupaj pa so temeljito opisale zemljevid dolgotrajne oskrbe v Sloveniji in potek večjih inovacij na področju socialnega varstva.

Raziskovanje dolgotrajne oskrbe je dobilo svoj okvir z oblikovanjem indeksa potreb dolgotrajne oskrbe in kataloga odgovorov nanje (Flaker *et al.* 2008). V akcijskoraziskovalnem pogledu je to povzetek različnih raziskav, ki so jih Flaker in sodelavci opravili od sredine devetdesetih (Flaker *et al.* 1995, Flaker *et al.* 1999 a, Flaker *et al.* 2007). Prvi katalog potreb, ki temelji na intervjujih in analizah osebnih načrtov, je nastal ob prvi raziskavi, namenjeni ljudem z dolgotrajnimi duševnimi stiskami. Nato so leta 1999 katalog razširili tudi na druge skupine ljudi, da je obsegal tudi ljudi z intelektualnimi ter telesnimi in senzornimi ovirami.

Katalog je temeljil na induktivni analizi gradiva in sumativni dopolnitvi. Iz gradiva, ki so ga avtorji pridobili v več letih raziskovanja, so sestavili enciklopedijo potreb dolgotrajne oskrbe. Njihova sumativna analiza je potekala tako, da so v katalog potreb glede na gradivo, ki so ga analizirali, dodali situacijo, če je v katalogu še ni bilo (Flaker *et al.* 2008).

Izkušnje ob nastajanju kataloga in indeksa so nas naučile, kako uporabimo zelo raznovrstno gradivo, različnih raziskav, projektov, diplomskih nalog in ga sestavimo v zemljevid določenega področja, v tem primeru dolgotrajne oskrbe. To je ena izmed ključnih značilnosti hitre ocene – tak način uporabe gradiva nam zagotovi tako časovno kot stroškovno ekonomičnost.

Verjetno največji eksperiment in inovacija, ki smo ju vpeljali v obdobju razvijanja oskrbe v skupnosti, je bil pilotni projekt neposrednega in individualiziranega financiranja (Flaker *et al.* 2007, 2011 a). Namen eksperimenta je bil preizkusiti metodo osebnega načrtovanja in neposredno financiranje ter spremljati njune učinke, pozneje pa smo na temelju tega projekta tudi raziskovali in načrtovali sistem dolgotrajne oskrbe. Raziskovalci eksperimenta so bili hkrati udeleženci projekta, ki so ga raziskovali. Se pravi, da je šlo za udeležbo z opazovanjem. Sami so bili hkrati osebni načrtovalci, koordinatorji oskrbe, zagovorniki neposrednega financiranja in raziskovalci.

Čeprav pri tem projektu ne moremo govoriti o hitri oceni, saj je šlo za longitudinalno študijo (projekt je potekal od leta 2003 do 2009), sta pri njem zbiranje in analiza gradiva potekala zelo podobno. Raziskava je bila tako kvalitativna kot kvantitativna, uporabili so mešane metode raziskovanja (*mixed methods research*) in triangulirali podatke za analizo gradiva. Pri načrtovanju sistema so uporabili tako obstoječe statistike kot gradivo, ki so ga pridobili med potekom eksperimenta. To jim je omogočilo oceno stroškov vzpostavljanja dolgotrajne oskrbe.

Kmalu po koncu projekta je začel veljati Zakon o duševnem zdravju (2008). V pokrajino socialnega varstva je vnesel dva nova profila – koordinatorja obravnave v skupnosti in zagovornika pravic oseb z duševnimi stiskami. Uveljavljanje obeh profilov sta spremljali akcijski raziskavi.

Spremljanje vpeljave koordinatorjev obravnave v skupnosti (Flaker *et al.* 2011 b) je potekalo tako, da smo sestavili akcijskoraziskovalni tim iz zaposlenih na Fakulteti za socialno delo in koordinatorjk obravnave v skupnosti. Njihovo delo smo spremljali z organizacijo dodatnega izobraževanja, z intervjuji in individualnimi konzultacijami s koordinatorkami. Skupina, ki je se je ukvarjala z vzpostavljanjem koordinirane obravnave v Mariboru, pa je naredila hitro oceno potreb za njihovo regijo in na ta način vzpostavila sodelovanje z različnimi akterji v občini.

Skupaj s spremljanjem koordinatorjev je potekalo tudi spremljanje vpeljave zastopnikov na področju duševnega zdravja (Urek *et al.* 2011). Delo zastopnikov so spremljali z intervjuji in mesečnimi supervizijami. Raziskovalna skupina je na temelju obdelanega gradiva pripravila predloge za razvoj profila zastopnika pravic ljudi na področju duševnega zdravja.

V obeh projektih smo bili raziskovalci hkrati tudi v vlogi konzultantov, sogovornikov koordinatorjk in zagovornic pri vzpostavljanju profilov. Projekta sta bila posledica predhodnih akcijskih raziskav in prizadevanj aktivistov na področju duševnega zdravja. Bila sta odgovor na potrebe, ki jih je zahtevalo raziskovanje dolgotrajne oskrbe. Hkrati pa sta bila nova akcijskoraziskovalna projekta, ki sta pokazala na potrebo po novih odgovorih in spreminjanju obstoječih.

Poseben tip raziskovanja je aktivistično raziskovanje (Kurnik 2009). Aktivizma in akcij sicer ne moremo imeti za raziskovanje v klasičnem pomenu besede. Toda če o akcijah pozneje izvedemo refleksijo in jih analiziramo, ustvarjajo znanje in so obrnjen proces akcijskega raziskovanja. Za klasično akcijsko raziskovanje je značilno, da si pred akcijo zastavimo raziskovalna vprašanja in pripravimo inštrumente za spremljanje akcije, pri aktivističnem raziskovanju pa gre za analizo akcije, potem ko jo že izvedemo.

Znanje, ki ga z akcijo proizvajamo, ni znanje pozitivizma, ni vrednostno nevtrarno. Aktivistična znanost je znanost, ki na eni strani razgalja, pove tisto, kar hoče znanost vladanja ljudem zakriti in prikriti, je znanost, ki odkriva ljudsko pragmatično vednost, a je na drugi strani tudi znanost, ki oznanja. Prizadeva si videti onkraj obstoječega, demonstrirati resnico, ki šele nastaja. (Rafaelič, Flaker 2012)

Aktivisti izvajajo akcije, ker so za nas pomembne in ker so prepričani, da je treba situacijo spremeniti. Iščejo načine, kako bi rešitve, novi odgovori lahko delovali. O aktivističnem raziskovanju v Sloveniji pričata dve knjigi, prva govori o akciji Iz-hod (Rafaelič, Flaker 2012), druga pa o dogajanju ob zasedbenem gibanju Boj za (Flaker 2012 b).

Na podlagi vseh izkušenj z akcijskim raziskovanjem, aktivističnim raziskovanjem in hitro oceno potreb in storitev smo v Mreži Meduza (Mreža za dezinstytucionalizacijo zavodov) zastavili raziskovanje dezinstytucionalizacije. Pri raziskovanju dezinstytucionalizacije v Meduzi smo najprej prevedli priročnik za hitro oceno potreb in storitev (Flaker *et al.* 2015 a). Priročnik smo hkrati prevajali iz angleščine v slovenščino in s področja drog na področje dolgotrajnih stisk. S prevodom priročnika in izvedbo hitre ocene potreb in storitev smo razvili tehnologijo in metodologijo raziskovanja dezinstytucionalizacije. Delo, ki smo ga opravili v Meduzi s terenskimi obiski ustanov, nevladnih organizacij in nekaterih drugih akterjev, je bilo podlaga za pripravo Izhodišč za dezinstytucionalizacijo v Republiki Sloveniji (Flaker *et al.* 2015 b, c). Izhodišča, ki smo jih pripravili, so načrt, kako izvesti proces v Sloveniji, predvsem, kam usmeriti sredstva v naslednji finančni perspektivi za črpanje sredstev iz evropskih strukturnih skladov.

Sklep

Razvoj akcijskega raziskovanja lahko razdelimo na štiri faze: (1) začetki akcijskega raziskovanja z socioterapevtskimi projekti, (2) razvijanje metodologije akcijskega raziskovanja, (3) uveljavljanje sistemskih sprememb z akcijskim raziskovanjem in (4) vzpostavljanje dolgotrajne oskrbe in aktivistično raziskovanje (Rafaelič 2015).

Socioterapevtski projekti za otroke so bili na sploh prvi poskusi akcijskega raziskovanja v socialnem delu na območju nekdanje Jugoslavije in prvi poskusi eksperimentiranja in dialoškega

povezovanja med teorijo in prakso. Bili so predvsem praktični in pragmatični projekti, ki so pokazali na potrebo po timskem delu, povezovanju s skupnostjo in zagovorništvo pri raziskovanju v socialnem delu. Pokazali so, da je mogoče iz zelo različnega gradiva pripraviti dobro analizo poteka raziskave. S težavami, ki so jih imeli ti projekti pri vpeljavi in raziskovanju inovacij, so poudarili pomen participacijskega raziskovanja in ugotavljanja potreb v določeni skupnosti pred vzpostavljanjem odgovorov.

Obdobje razvoja metodologije akcijskega raziskovanja zaznamuje večja sistematičnost pri raziskovanju s pripravo raziskovalnega načrta in inštrumentov za zbiranje podatkov. V tem obdobju so raziskovalci tudi začeli kombinirati kvalitativne in kvantitativne podatke ter kabinetno in terensko raziskovanje. Za hitro oceno potreb in odgovorov nanje sta pomembna tudi raziskovanje s pomočjo ključnih sogovornikov in matrična obdelava podatkov.

Hitro oceno smo vpeljali z raziskovanjem uživanja drog, pozneje pa smo jo večinoma uporabljali pri raziskovanju dolgotrajne oskrbe. Obdobje vpeljevanja sistemskih sprememb z akcijskim raziskovanjem je najbolj povezano z raziskovanjem dezinstucionalizacije. To je obdobje, ko smo začeli intenzivneje raziskovati potrebe ljudi po dolgotrajni oskrbi in razvijati indeks potreb in odgovorov nanje ter v praksi preizkušati nove profile na področju duševnega zdravja in nove oblike financiranja storitev socialnega varstva. To je tudi obdobje, ko smo se v Sloveniji spoznali s priročnikom za hitro oceno potreb in odgovorov nanje. Hitra ocena in akcijsko raziskovanje sta postala ključno orodje pri vpeljavi različnih inovacij na področju duševnega zdravja, dolgotrajne oskrbe in dezinstucionalizacije. Preizkusili smo lahko, kako funkcionira akcijsko raziskovanje, če ga poskusimo izvesti znotraj določene organizacije. Poznavanje hitre ocene potreb in odgovorov nanje nam je omogočilo tudi, da smo lahko časovno in stroškovno učinkovito sestavili zemljevid potreb dolgotrajne oskrbe in za evalvacijo projekta uporabili tako kvalitativne kot kvantitativne podatke. Poznavanje hitre ocene kot metodološkega orodja nam je pomagalo tudi pri aktivističnem raziskovanju, saj smo lahko uporabili gradivo in znanje, ki so ga proizvedla gibanja, in ga obdelali na znanstven način.

Kronološki povzetek akcijskega raziskovanja, povezanega z dezinstucionalizacijo, je pokazal, da so bili začetki akcijskega raziskovanja precej naivni, a izjemno pogumni in produktivni. Raziskovalci so se veliko bolj ukvarjali z izvedbo družbenih sprememb in izboljšanjem življenja ljudi, sočasno pa so razvijali teorijo socialnega dela. Pozneje smo metodologijo raziskovanja v socialnem delu veliko bolj razvili in se naučili povezovati podatke med seboj, uporabljati različno gradivo, delati skupaj s skupnostjo in ljudmi v njej. Tak način raziskovanja nam je omogočil, da smo na eni strani razvijali teorijo in metode socialnega dela, na drugi strani pa tudi spreminjanje in razvoj socialnega varstva in prakse socialnega dela. Ne prvo ne drugo ne bi bilo mogoče, če ne bi v socialnem delu in varstvu raziskovali z akcijskim raziskovanjem in hitro oceno.

Razvoj hitre ocene potreb in odgovorov nanje nam je omogočil, da smo bili akademiki lahko vseskozi povezani s prakso socialnega dela in da smo dobili zelo dober vpogled v pokrajino socialnega varstva in v potrebe ljudi, ki potrebujejo dolgotrajno oskrbo. Omogočilo nam je tudi, da smo lahko številne inovacije preizkusili v praksi in jih evalvirali. Zdaj smo prišli do točke, ko imamo dobro orodje za raziskovanje dezinstucionalizacije ter za načrtovanje in vzpostavljanje odgovorov na potrebe ljudi v skupnosti. To orodje bi bilo smiselno uporabiti v raznih lokalnih okoljih in preveriti, kako deluje in kako ga uporabiti tudi pri manjših lokalnih projektih.

Zelo pomembno je, da naredimo tudi več v smeri razvoja načrtovalnih delavnic pri hitri oceni. Te so namenjene skupnemu načrtovanju odgovorov različnih akterjev. Do zdaj smo sicer imeli nekaj zametkov načrtovalnih delavnic, ampak se nikoli tega dela hitre ocene potreb in storitev nismo sistematično lotili. V naslednjem koraku dezinstucionalizacije bi kazalo narediti prav to – predstaviti rezultate raziskave Priprava izhodišč za dezinstucionalizacijo v Republiki Sloveniji (Flaker 2015c) in organizirati več načrtovalnih delavnic. Za samo dezinstucionalizacijo bi to pomenilo, da bi lahko zato hitreje zagnali črpanje evropskih sredstev, za hitro oceno potreb in storitev pa bi to pomenilo, da bi lahko preverili sam potek in organizacijo načrtovalnih delavnic v Sloveniji.

Viri

- Adam, F. (1982), Kvalitativna metodologija in akcijsko raziskovanje v sociologiji. *Časopis za kritiko znanosti*, 55.
- Bonfil, G. (1970), La antropologia social en Mexico: ensayo sobre sus nuevas perspectivas. *Anales de Antropologia*, 7: 24–39.
- Carr, W., Kemmis, S. (1986), *Becoming critical: education, knowledge and action research*. Melbourne: Deakin University Press.
- Cizelj, M., Ferlež, Z., Flaker, V., Lukač, J., Pogačar, M., Švab, V. (2004), *Vizija posebnih socialnih zavodov*. Ljubljana: Skupnost socialnih zavodov Slovenije in Fakulteta za socialno delo.
- Čačinovič Vogrinčič, G. (1980), Akcijsko raziskovalno delo v krajevni skupnosti. V: Stritih, B., *Vpliv družbenega prostora na socializacijo otrok*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce (222–234).
- Čeplak, M., Ule, M. (2013), On critical psychology in Slovenia. *Annual review of critical psychology*, 10: 832–848.
- De Silva, G. V. S., Wignaraja, P., Mehta, N., Rahman, M. A. (1979), Bhoomi Sena: a struggle for people's power. *Development Dialogue*, 2: 3–70.
- Dekleva, B., Flaker, V., Pečar, J. (1982), *Akcijsko raziskovanje mladoletniških prestopniških združb*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- Fals Borda, O. (1979), The problem of investigating reality in order to transform it. *Dialectical Anthropology*, 4, 1: 33–56.
- (1997), Participatory action research in Colombia: some personal feelings. V: McTaggart, R. (ur.), *Participatory action research*. Albany, NY: State University of New York Press (107–112).
- (2001), Participatory (action) research in social theory: origins and challenges. V: Reasons, P., Bradbury, H. (2001), *Handbook of action research: participative inquiry and practice*. London: Sage Publications.
- Flaker, V. (1980), Oris akcijskoraziskovalne dejavnosti v KS Urška Zatler in 7. september. V: Stritih, B., Čačinovič Vogrinčič, G., Kunič, L., Flaker, V., Kavar-Vidmar, A., Mesec, B., Milošević-Arnold, V., Rapoša-Tajnshek, P., Stopajnik, F., *Vpliv družbenega prostora na socializacijo otrok*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce (262–276).
- (1990), Prispevki k slovarju akcijskega raziskovanja: akcijsko raziskovanje v vzgoji in izobraževanju. Ljubljana: Pedagoški inštitut (21–32).
- (2002 a), *Živeti s heroinom I*. Ljubljana: Založba / *cf.
- (2002 b), *Živeti s heroinom II*. Ljubljana: Založba / *cf.
- (2012 a), Kratka zgodovina dezitucionalizacije v Sloveniji. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, XXXIX, 250: 13–30.
- (2012 b), *Direktno socialno delo*. Ljubljana: Založba / *cf.
- Flaker, V., Pavlovič, Z. (1985), *Mladinske delovne akcije med krizo in perspektivo (MDA v SR Sloveniji v letu 1984)*. Ljubljana: Republiška konferenca Zveze socialistične mladine Slovenije, Center za mladinsko prostovoljno delo.
- Flaker, V., Dragoš, S., Rode, N., Vončina, M., Leskošek, V., Zaviršek, D. (1987), *MDA med kontrolo in emancipacijo: akcijski eksperiment Kobansko '85*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce (raziskovalno poročilo).
- Flaker, V., Čačinovič Vogrinčič, G., Mesec, B., Urek, M., Kastelic, A., Švab, V., Lamovec, T., Lešnik, B., Turnšek, N., Rode, N. (1995), *Načrtovanje razvoja psihosocialnih služb na podlagi potreb ljudi z dolgotrajnimi psihosocialnimi stiskami na področju R. Slovenije: raziskovalno poročilo*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Flaker, V., Rode, N., Jurančič, I., Vončina, M., Škerjanc, J., Kavar Vidmar, A., Zaviršek, D., Kastelic, A., Videmšek, P., Zorn, J., Zupančič, D., Cigler, M., Šircelj, J. (1999 a), Oblike bivanja za odrasle ljudi, ki potrebujejo organizirano skrb in podporo: analiza in predlog ukrepov: raziskovalno poročilo. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Flaker, V., Grebenc, V., Rode, N., Belin, J., Fojan, D., Grošičar, A., Feher, I., Šantelj, M., Kastelic, A., Zupančič, D., Merdenovič, Z. (1999 b), Podobe uživanja heroina v Sloveniji z vidika zmanjševanja škode: preliminarno poročilo o raziskavi. *Socialno delo*, 38, 4–6: 341–393.
- Flaker, V., Cuder, M., Nagode, M., Podbevšek, K., Podgornik, N., Rode, N., Škerjanc, J., Zidar, R. (2007), *Vzpostavlanje osebnih paketov storitev: poročilo o pilotskem projektu Individualiziranje financiranja storitev socialnega varstva*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

- Flaker, V., Mali, J., Kodele, T., Grebenc, V., Škerjanc, J., Urek, M. (2008), *Dolgotrajna oskrba: očrt potreb in odgovorov nanje*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Flaker, V., Nagode, M., Rafaelič, A., Udovič, N. (2011 a), *Nastajanje dolgotrajne oskrbe: ljudje in procesi, eksperiment in sistem*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Flaker, V., Mali, J., Rafaelič, A., Cigoj-Kuzma, N., Udovič, N. (2011 b), *Vzpostavitev in izvajanje podpore za uresničevanje nalog in izvajanje dodatnega usposabljanja koordinatorjev obravnave v skupnosti, zaposlenih na centrih za socialno delo, zaključna evalvacija projekta*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Flaker, V., Rafaelič, A. (2014), *Vizija razvoja SVZ Hrastovec*. Interno gradivo.
- Flaker, V., Rafaelič, A., Caserman, D., Zupančič, D., Marušič, D., Matkovič, D., Mali, J., Ficko, K., Peternel, M., Nagode, M. (2015 a), *Hitra ocena potreb in storitev za dolgotrajno oskrbo in dezinstucionalizacijo zavodov za dolgotrajno oskrbo na področju duševnega zdravja in intelektualnih ovir*. Interno gradivo. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Flaker, V., Rafaelič, A., Bezjak, S., Dimovski, V., Ficko, K., Fojan, D., Grebenc, V., Kastelic, A., Mali, J., Ošljaj, A., Pfeiffer, J., Ramovš, J., Ratajc, S., Suhadolnik, I., Urek, M., Žitek, N. (2015 b), *Priprava izhodišč dezinstucionalizacije v Republiki Sloveniji: vmesno poročilo*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Flaker, V., Rafaelič, A., Bezjak, S., Dimovski, V., Ficko, K., Fojan, D., Grebenc, V., Kastelic, A., Mali, J., Ošljaj, A., Pfeiffer, J., Ramovš, J., Ratajc, S., Suhadolnik, I., Urek, M., Žitek, N. (2015 c), *Priprava izhodišč dezinstucionalizacije v Republiki Sloveniji: končno poročilo*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Freire, P. (1970), *Pedagogy of the oppressed*. New York: Seabury.
- Gilli, G. A. (1972), *Kako se istražuje: vodič u društvenim istraživanjima*. Zagreb: Šolska knjiga.
- Glassman, M., Erdem, G., Bartholomew, M. (2012), Action research and its history as an adult education movement for social change. *Adult Education Quarterly*, 63, 3: 272–288.
- Grebenc, V. (2005), *Ocena potreb in raziskovanje lokalnih vednosti kot izhodišče za delovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (doktorska disertacija).
- Grebenc, V., Flaker, V., Rihter, L., Rode, N., Milošević Arnold, V., Videmšek, P., Dajčman, B., Žagar, A. (2005), *Oblikovanje sistema indikatorjev za ugotavljanje potreb ljudi po vrsti in količini posameznih storitev in razvoja novih oblik storitev/pomoči na področju socialnega varstva v Ljubljani, raziskovalno poročilo*. Ljubljana: Mestna občina Ljubljana in Fakulteta za socialno delo.
- Gustavsen, B. (2001), Theory and practice: the mediating discourse. V: Reasons, V., Bradbury, H. (2001), *Handbook of action research: participative inquiry and practice*. London: Sage Publications.
- Hart, E., Bond, M. (1995), *Action research for health and social care: a guide to practice*. Buckingham: Open University Press.
- Kurnik, A. (2009), Aktivistična raziskava, biosindikalizem in subjektiviteta migrantskih delavcev. V: Beznec, B. (ur.) *Horizont bojev: na lateralab, mejah in marginah*. Ljubljana: Študentska založba.
- Mesec, B. (1980), Spreminjanje organizacije prostega časa s skupnostnim socialnim delom I. V: Stritih, B., *Vpliv družbenega prostora na socializacijo otrok*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- (1990), *Akcijsko raziskovalni projekti kot oblika skupnostnopsiholoških intervencij*. Ljubljana: Filozofska fakulteta (doktorska disertacija).
- (1993), Akcijsko raziskovanje med socialnim inženirstvom in revolucionarnim aktivizmom. *Socialno delo*, 32, 1–2: 61–91.
- (1994), Model akcijskega raziskovanja. *Socialno delo*, 1, 3–16.
- Mesec, B., Stritih, B. (1981), Družbena razslojenost in sodelovanje otrok in staršev v organizaciji prostega časa: projekt „Štepanjsko naselje II“. *Vestnik delavcev na področju socialnega dela*, 20, 1: 4–35.
- Milošević Arnold, V. (1980), Krajevna skupnost in družina. V: Stritih, B., Čačinovič Vogrinčič, G., Kunič, L., Flaker, V., Kavav-vidmar, A., Mesec, B., Milošević-Arnold, V., Rapoša-Tajnshek, P., Stopajnik, F., *Vpliv družbenega prostora na socializacijo otrok*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce (172–222).
- Podbevšek, K., Rauh, T. (2004), *Metoda individualnega načrtovanja v praksi – Zavod Hrastovec Trate*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (diplomska naloga).
- Rafaelič, A. (2015), *Pomen povezovanja in vključevanja pri oskrbi po meri človeka in procesih dezinstucionalizacije*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (doktorska disertacija).
- Rafaelič, A., Flaker, V. (ur.) (2012), Iz-hod iz totalnih ustanov med ljudi. Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo, XXXIX, 250.

- Shotter, J. (1993), *Controversational realities*. London: Sage Publications.
- Skalar, V. (1973), O pojmu permisivnosti: permisivnost – reakcija na srednjeveško avtoritarno pedagogiko. *Vzgoja in izobraževanje*, 4, 2: 88–94.
- Smith, S. E. (1997), Introduction: participatory action research within the global context. V: Smith, S. E., Willms, D. G. (ur.), *Neutred by knowledge: learning to do participatory action research*. Ottawa: International Development Research Centre (1–6).
- Stevenhagen, R. (1971), Decolonialising applied social sciences. *Human Organization*, 30,4: 333–344.
- Stimson, G. V., Fitch, C., Rhodes, T. (ur.) (1998), *The rapid assessment and response guide on injecting drug use*. Geneva: World Health Organization – Programme on Substance Abuse.
- Stritih, B., Mesec, B. (1977), *Prostovoljno preventivno in socialnoterapevsko delo z otroki. Rakitna – akcijsko-raziskovalna naloga: socialnoterapevska kolonija*. Ljubljana: Inštitut za sociologijo.
- Stritih, B., Mesec, B. (1979), *Štepanjsko naselje II: raziskava*. Ljubljana: Inštitut za sociologijo.
- Stritih, B., Čačinovič Vogrinčič, G., Kunič, L., Flaker, V., Kavar-Vidmar, A., Mesec, B., Milošević-Arnold, V., Rapoša-Tajnšek, P. in Stopajnik, F. (1980), *Vpliv družbenega prostora na socializacijo otrok*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Swantz, M. L. (1986), *Ritual and symbol in transitional Zaramo society*. Helsinki: Helsinki University.
- Šuštaršič, R., Stritih, B., Dekleva, B. (1977), *Štepanjsko naselje I*. Ljubljana: Inštitut za sociologijo.
- Urek, M. (2005), *Zgodbe na delu*. Ljubljana: Založba I*cf.
- Urek, M., Lapajne, G., Cigoj-Kuzma, N., Škerjanc, J. (2011), *Uvajanje zastopnikov pravic oseb na področju duševnega zdravja, evalvacijsko poročilo (december 2010–oktober 2011): projekt „Spremljanje zastopnikov pravic oseb na področju duševnega zdravja“*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Warman, A., Nolasco, M., Bonfil, G., Olivera, M., Valencia, E. (1970), *De eso que llaman antropología Mexicana*. Mexico: Nuestro Tiempo.
- Zakon o duševnem zdravju (2008). *Ur. l. RS* št. 77/08 in 46/15.